

UDK 821.131.1.09-992

Pregledni rad

Olivera POPOVIĆ (Podgorica)

Filološki fakultet Nikšić

oljapop@yahoo.it

PUTOPISNO UPOZNAVANJE ITALIJANA SA CRNOM GOROM

Rad donosi panoramski pregled putopisnih djela o Crnoj Gori na italijanskom jeziku, počev od prvih, objavljenih u XIX vijeku, zaključno sa djelima koja su se pojavila u vrijeme Balkanskih ratova (1912–1913). Upravo ovo razdoblje, odnosno XIX vijek, predstavlja najplodniju fazu italijanske putopisne produkcije o Crnoj Gori, dok Balkanski ratovi zaključuju dugotrajnu epohu otomanskog prisustva na Balkanu, to jest ratovanja Crnogoraca i Turaka, koje je bilo čest povod nastanka putopisnih zapisa o ovoj zemlji. Nakon ove prosperitetne epohe, tokom koje je ostvarila svoje najznačajnije državne ciljeve, Crna Gora je završetkom Prvog svjetskog rata izgubila svoju državnost, pa se i interesovanje Italijana za prilike u njoj mijenja i iskazuje više kroz produkciju političkih priloga i rasprava, a manje kroz djela ostalih žanrova.

Ključne riječi: *Crna Gora, Italija, putopis, interjadranske veze*

Putopisna literatura izaziva interesovanje istraživača raznih profila naročito posljednjih decenija, kada se ovoj građi pristupa ne više samo kao dokumentarnom izvoru za proučavanje opisanih zemalja ili biografskih pojedinosti iz života samih autora, nego prvenstveno iz perspektive analize diskursa. Takav pristup omogućio je nove uvide i drugačija sagledavanja djela koja za centralnu temu imaju putovanje.

Definicija odrednica putopisnog žanra i dalje je predmet brojnih analiza književnih kritičara i teoretičara, što je u velikoj mjeri uslovljeno fragmentarnom strukturom putopisnih djela i njihovom hibridnošću i polivalentnošću. U tom smislu, najčešće se uzimaju u obzir glavna tema djela, njegova forma i struktura, kategorije fikcionalnosti i nefikcionalnosti, pitanje subjekta pripovijedanja, situiranje zbivanja u prostoru i vremenu. Uz napomenu da bi je trebalo uzeti vrlo uslovno, Dean Duda daje svoju definiciju putopisa: „Putopis je književna vrsta tematski oblikovana vjerodostojnim putovanjem subjekta

diskurza (putopisca) koji pripovijeda zgrade na putu, opisuje prostore kojima putuje i mjesta na kojima boravi, iznosi svoja zapažanja o ljudima koje na putu susreće, o njihovim običajima i načinu života te počesto o kulturnim i umjetničkim znamenitostima krajeva u kojima se zatječe.¹ Dakle, osim ispunjavanja neophodnog uslova da je zaista posjetio krajeve o kojima iznosi utiske, potrebno je da autor opiše i tok samog putovanja, to jest da svoje svjedočanstvo o posjećenim krajevima ponudi u proznoj formi čiji je predmet naracije putovanje.

U ovom radu panoramski su prikazana putopisna djela na italijanskom jeziku, kako italijanskih autora, tako i italijanski prevodi putopisa sa drugih jezika, u kojima su putopisci u prvom licu opisali svoja stvarna putovanja u Crnu Goru i iznijeli zapažanja o ovoj zemlji i njenom narodu. Radi sveobuhvatnosti, ponudili smo informacije i o beletrističkim djelima koja su nastala kompiliranjem putopisne literature. Hronološkom pregledu ovih djela slijedi kratak opšti osvrt na predstavljene putopise, na sliku Crne Gore u njima i na povode interesovanja italijanske kulturne javnosti za ovu zemlju i prilike u njoj tokom XIX i početkom XX vijeka. Sva navedena djela, kako ona o kojima se već znalo,² tako i novootkrivena i do sad nepoznata, obrađena su po principu *de visu*.

Italijanski putopisi i djela sa putopisnim elementima o Crnoj Gori

1. P. C...h, „Rimembranze di viaggi. Il Montenegro“.

La Favilla, I/1837, br. 32 (5. III), str. 1–2.

Odlomak iz putopisa *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru* (*Voyage historique et politique au Monténégro*, Alexis Eymery, Paris, 1820) francuskog oficira Viale de Somijera (Jacques Louis Vialla de Sommières, 1764–1863) u prevodu na italijanski jezik. Viala je Crnu Goru posjetio 1810. godine, kao izaslanik francuske vlade kod vladike Petra I Petrovića-Njegoša, a njegovo djelo jedno je od prvih i najznačajnijih putopisa o Crnoj Gori u prvoj polovini XIX vijeka. U ovom odlomku dat je opis ljepote divlje crnogorske prirode. Up. Viala de Somijer, *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru*, prevela Marija Adžić, CID, Cetinje, 1995).

¹ Dean Duda, *Priča i putovanje: hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998, str. 48.

² Up. Vesna Kilibarda, *Bibliografija o Crnoj Gori na italijanskom jeziku (1532–1941)*, *Crnogorska bibliografija*, tom IV, knj. 4, Centralna narodna biblioteka republike Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1993.

2. P. C., „Costumi. Le riconciliazioni in Montenegro“. *La Favilla*, II/1838, br. 31 (25. II), str. 132–133.
Odlomak iz Vialinog putopisa u prevodu na italijanski jezik. U prilogu se govori o običaju izmirenja krvne osvete.
3. Bartolomeo Biasoletto, *Relazione del viaggio fatto nella primavera dell'anno 1838 dalla Maestà del Re Federico Augusto di Sassonia nell'Istria, Dalmazia e Montenegro del dottore – membro di più società accademiche*.
H. F. Favarger libraio, Trieste, 1841.
U ovoj knjizi tršćanskog botaničara Bartolomea Bjazoleta (1793–1858) opisan je boravak saksonskog kralja Fridriha Avgusta II u Crnoj Gori i njegova posjeta crnogorskom vladici Petru II Petroviću-Njegošu 1838. godine. O Crnoj Gori piše na str. 68–117. Up. prevod: Bartolomeo Bjazoletto, „Izvjestaj o putovanju u proljeće 1838. godine kraljevskog veličanstva Fridriha Avgusta Saksonskog u Crnu Goru“, u: Vesna Kilibarda, *Njegoš i Trst, Italijanski pisci i putopisci o vladici-pjesniku. B. Bjazoletto, P. Đenerini, F. Dal Ongaro*, CID, Podgorica, 2000, str. 111–162.
4. L. A. Parravicini, „Una visita al vladika di Montenegro anno 1840“. *Museo scientifico, letterario ed artistico* III/1841, str. 114–118.
Prevod s njemačkog putopisnog članka „Posjeta vladici Crne Gore“ Gustava Ritera fon Franka (Gustav Ritter von Franck, 1807–1860): „Ein Besuch beim Vladika von Montenegro“, *Allgemeine Zeitung* 1840, br. 78, br. 79, Beilage. Frank je dao opis puta u Crnu Goru u jesen 1839. godine, tokom kojeg se susreo sa crnogorskim vladikom Petrom II Petrovićem-Njegošem. Up. „Poseta Gustava Ritera fon Franka Njegošu“ u: *Savremenici o Njegošu*, izabrali i redigovali Vido Latković i Nikola Banašević, Novo pokolenje, Beograd, 1951 str. 77–82.
5. „Scontro fra le truppe austriache ed i montenegrini nel 1838 (tradotto dal Montenegro di Stieglitz.)“. *La Favilla*, VII/1842, n. 8 (30. IV), str. 125–135.
Prevod na italijanski odlomka iz putopisa njemačkog romantičara Hajnriha Štiglica (Heinrich Steiglitz, 1801–1849) koji je Crnu Goru posjetio u jesen 1839. godine: *Ein Besuch auf Montenegro*, Cotta, Stuttgart und Tübingen 1841. Odlomak donosi opis jednog pograničnog okršaja Crnogoraca i austrijskih podanika 1838. godine, zbog spora oko granice. Up. Hajnrih Štiglic, *Posjeta Crnoj Gori*, preveo Tomislav Bekić, CID, Podgorica, 2004.

6. „Una tradizione del Montenegro (da Stieglitz.)“.
La Favilla, VII/1842, br. 10 (31. V), str. 161–163.
Prevod na italijanski odlomka iz djela Hajnriha Štiglica *Posjeta Crnoj Gori* u kome se prepričava jedna lokalna legenda o neuspjelom pokušaju turskog paše da silom oružja preotme s drugim već vjerenu djevojku.

7. Alfonso De Frisiani, „Viaggio al triplice confine. Combattimento fra Turchi e Montenegrini“.
La Dalmazia, 1845, br. 18 (28. VIII), str. 169–171; br. 19 (4. IX), str. 176–177; br. 24, (9. X), str. 224–225.
De Friziani je austrijski oficir koji je četrdesetih godina XIX vijeka sarađivao u više časopisa po Dalmaciji i Italiji. U ovom prilogu on opisuje svoj višednevni boravak u jednom crnogorskom selu na austrijsko-turškoj granici 1842. godine, odakle je neposredno pratio jedan sukob Crnogoraca i Turaka u zapadnim krajevima Crne Gore. Up. Adolf (sic!) Frizijani, „Putovanje na tromedu. Bitka između Turaka i Crnogoraca“, *Glasnik etnografskog muzeja*, knj. IV, Cetinje, 1964, str. 250–258.

8. „Costumi guerreschi dei Montenegrini“.
L'Osservatore Triestino, LXX/1853, br. 31 (9. II) str. 133–134; *Il Diavoletto*, VI/1853, br. 42 (11. II), str. 179–180; br. 43 (12. II), str. 183.
Odlomak iz putopisa Viale de Somijera *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru*, u prevodu na italijanski jezik. Prilog je preštampan iz lista *Osservatore Dalmato* i predstavlja kompilaciju djelova iz XXIV poglavlja prve i X poglavlja druge Vialine knjige, kao i podataka iz članka „Crna Gora i Vladika Petar Petrović II“, objavljenog u tršćanskom listu *Diavoletto* dvije godine ranije: „Il Montenegro e il Vladica Pietro Petrovich II“, IV/1851, br. 332, str. 1325–1326; br. 333, str. 1332; br. 334, str. 1336; br. 340, str. 1359; br. 341, str. 1364; br. 342, str. 1368; br. 343, str. 1372.

9. „Rocche inespugnabili del Montenegro“, *Il Diavoletto*, VI/1853, br. 39 (8. II), str. 167–168.
Odlomak iz putopisa Viale de Somijera *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru*, u prevodu na italijanski jezik. Prilog je preštampan iz lista *Osservatore Dalmato*. U ovom prilogu prevodilac je izabrao da prenese Vialino viđenje poraza velikih imperija protiv šačice naoružanih crnogorskih gorštaka iz XVI poglavlja njegove knjige.

10. Pietro Lorenzo Generini, *Pero e Vilca, ossia il Montenegro, suoi usi e costumi. Brano di un romanzo inedito di Pietro L. Generini*. Tipografia del Lloyd austriaco, Trieste, 1853.
Pisac, advokat po profesiji, Pjetro Lorenzo Đenerini (1819–?) napisao je ovaj beletristički sastav najvećim dijelom na osnovu već pomenutog putopisnog članka na njemačkom jeziku „Posjeta vladici Crne Gore“ Austrijanca Gustava fon Franka, iz 1840. godine. Up. prevod: Bartolomeo Bjazoletto, „Izvještaj o putovanju u proljeće 1838. godine kraljevskog veličanstva Fridriha Avgusta Saksonskog u Crnu Goru“, u: Vesna Kilibarda, *Njegoš i Trst, Italijanski pisci i putopisci o vladici-pjesniku*. B. Bjazoletto, P. Đenerini, F. Dal Ongaro, CID, Podgorica, 2000, str. 163–204.
11. „Il Montenegro“.
L'Osservatore Triestino, LXXVIII/1861, br. 136 (15. VI), str. 1095–1096.
Kompilacija na italijanskom iz putopisa *Putovanje u Istru, Dalmaciju i Crnu Goru* (*Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*) njemačkog historičara i geografa Johana Georga Kola (Johan Georg Kohl, 1808–1878), objavljenog 1851. godine u Drezdenu. U prilogu se nalaze podaci o topografiji Crne Gore, njenoj poljoprivredi, vojno-strateškom položaju, a govori se i o Crnogorcima i o njihovoj kulturi.
12. „Otto giorni al Montenegro“.
Mimi, la fia de la Baba, I/1863, br. 2 (20. IV), str. 8; br. 3 (4. V), str. 12; br. 4 (18. V), str. 14–16; br. 5 (1. VI), str. 20; br. 6 (15. VI), str. 24; br. 7 (6. VII), str. 28; br. 8 (10. IX), str. 31–32; br. 9 (1. XII), str. 35; br. 10 (15. XII), str. 39.
Kompilacija na italijanskom iz putopisa Viale de Somijera *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru* iz 1820. godine, čiji je autor najvjerojatnije Pjetro Lorenzo Đenerini. Autor je koristio Vialin tekst kao predložak, umećući u njega svoje komentare, poređenja, duhovite i katkad podrugljive opaske. U prilogu su dati podaci o geografskim obilježjima i klimi, administrativnoj podjeli na nahije i okruge, vrsti vladavine, privredi i trgovinskoj razmjeni, ali i o kulturi, običajima i nošnji Crnogoraca.
13. G[uillaume] Lejean, „Viaggio in Albania ed al Montenegro“.
Il Giro del Mondo, 1865, vol. IV, str. 403–410.
Integralni prevod s francuskog putopisa pod naslovom *Putovanje u Albaniju i Crnu Goru 1858. godine*, objavljenog 1860. godine u listu *Tour*

- du Monde* („Voyage en Albanie et au Monténégro 1858“, str. 69–87). Francuski geograf i istraživač Gijom Ležan (1828–1871) opisao je svoje putovanje do Cetinja 1858. godine, gdje je upoznao knjaza Danila i knjagjinju Darinku, kao i ličnosti iz njihovog neposrednog okruženja.
14. Emilio Tergesti, „Una visita al principe del Montenegro“. *Guerra d'Oriente*, 1876, br. 2, str. 15; br. 3, str. 23–24; br. 4, str. 26–27. U članku potpisanom pseudonimom Emilio Terđesti, tršćanski advokat i novinar Evgenije Popović (1842–1931), kasnije crnogorski konzul u Rimu (1897–1917) i predsjednik crnogorske izbjegličke vlade (1917–1919), opisuje svoj boravak u Crnoj Gori maja 1876. godine, svega mjesec dana prije početka crnogorsko-turskog rata. Popović opisuje pripremu zemlje za rat, iznoseći svoje utiske o knjazu Nikoli I, s kojim je pohađao osnovnu školu u Trstu, potom o crnogorskim uglednicima i narodu, kao i stavove o međunarodnim odnosima Crne Gore, Italije i Rusije. Up. Emilio Terđesti, „Kod knjaza na Cetinju“, prevela Vesna Kilibarda, *Pobjeda*, 4. VI 1989, str. 17.
15. Emilio Tergesti, „Lettere dal Montenegro“. *Guerra d'Orriente*, 1876, br. 3, str. 39; br. 6, str. 44–46; br. 24, str. 185–187; br. 27, str. 209–211. Ovaj prilog sačinjavaju Popovićevi dopisi iz crnogorskih vojnih logora u blizini Podgorice i na granici Crne Gore sa Hercegovinom, objavljeni jula 1876. godine. Up. Emilio Terđesti, „Raport sa bojišta“, prevela Vesna Kilibarda, *Pobjeda*, 11. VI 1989, str. 16; „Ranjenici ‘dezertiraju‘ iz bolnice“, 18. VI 1989, str. 14.
16. Cesare Garimberti, *Diario storico del viaggio di S.M.I. e R. Ap. Francesco Giuseppe I, Imperatore d'Austria, Re d'Ungheria, ecc. a Trieste, Gorizia, Venezia, in Istria, in Dalmazia ed a Fiume nei mesi di Aprile e Maggio del 1875*. Tip. Edit. Vitaliani & Janković, Zara, 1877. Opis putovanja austrougarskog cara Franja Josifa I od Pule do Budve aprila 1875. godine, koji je sačinio dvorski putopisac i hroničar Čezare Garimberti. Knjiga donosi istorijske, demografske, statističke, administrativne, vojne i druge podatke o posjećenim krajevima.
17. Alfredo Serristori, *La costa dalmata e il Montenegro durante la guerra del 1877: note di viaggio*. Tipografia di G. Barbera, Firenze, 1877.

- Ovaj putopis firentinskog plemića i tadašnjeg poslanika italijanskog parlamenta Alfreda Seristorija (1833–1884) sastoji se iz dva dijela. Prvi dio obuhvata opis autorovog putovanja od Trsta do Kotora dok je u drugom opisan njegov boravak u Crnoj Gori u vrijeme crnogorsko-turskog rata. Tokom boravka u crnogorskom vojnom logoru u blizini Nikšića, Seristori je vrijeme provodio uglavnom sa tadašnjim italijanskim konzulom u Crnoj Gori Čezareom Durandom (Cesare Durando, 1830–1919), a bio je u prilici i da upozna i brojne diplomate drugih zemalja, kao i samog crnogorskog knjaza. Up. Alfredo Seristori, *Crna Gora i dalmatinska obala tokom ratnih zbivanja 1877. godine*, prevela Vesna Andrejević, CID, Podgorica, 2010.
18. Carlo Yriarte, „Il Montenegro“.
Il Giro del Mondo, knj. 5, 1877, str. 233–313.
 Prevod putopisa *Crna Gora* jednog od najslavnijih francuskih putopisaca i novinara, publiciste i slikara Šarla Irijarta (1832–1898), objavljenog iste godine u listu *Tour du Monde (Le Monténégro)*, 1877, br. 856–860, str. 337–416). Putopis donosi opis Irijartove posjete Crnoj Gori 1874. godine, tokom koje je bio u prilici i da upozna knjaza Nikolu I Petrovića, kao i crnogorske zvaničnike iz njegove neposredne blizine.

 19. Carlo Yriarte, *Il Montenegro*, illustrato da 43 incisioni e 1 carta geografica di Enrico Delarue.
 Treves, Milano, 1878.
 Prevod putopisa Šarla Irijarta *Crna Gora* objavljenog u listu *Tour du Monde* 1877. godine, sada u formi monografske publikacije.

 20. Carlo Yriarte, *Le rive dell'Adriatico e il Montenegro*, illustrato da 261 incisioni e 2 carte.
 Treves, Milano, 1883.
 Prevod putopisa Šarla Irijarta *Jadranske obale i Crna Gora*, objavljenog u Parizu 1878. godine. Irijart je u ovom djelu objedinio svoje reportaže sa putovanja Jadranom, prethodno objavljene u časopisu *Tour de Monde*. Drugo izdanje ovog djela objavljeno je 1897. godine.

 21. Vincenzo Vannutelli, *Zernagora, al Montenegro*.
 Coi tipi di Mario Armanni, Roma, 1886.
 Djelo donosi opis putovanja nadbiskupa i papskog izaslanika Vinčenza Vanutelija (1836–1930) od Skadarskog jezera do Cetinja, gdje je autor imao prilike da upozna tadašnjeg cetinjskog mitropolita Mitrofana

- Bana. Ovaj putopis jedanaesti je u nizu od dvadeset Vanutelijevih studija objavljenih pod zajedničkim naslovom *Pogled na Istok (Sguardo all'Oriente)*, koje su izlazile od 1879. do 1895. godine s ciljem razmatranja vjerskih pitanja u zemljama Istoka. Drugo izdanje ovog djela, uz minimalne izmjene, odnosno ispravke nekih toponima i antroponima, objavljeno je 1893. godine.
22. Antonio Baldacci, *Le Bocche di Cattaro ed i Montenegrini: impressioni di viaggio e notizie da servire per introduzione alla flora della Cernagora*. Società tipografica Azzoguidi, Bologna, 1886.
U ovom putopisu bolonjski botaničar Antonio Baldači (1867–1950), autor prvog priloga iz prirodnih nauka objavljenog u Crnoj Gori („Bilje cetinjskog polja“, *Glas Crnogorca*, XV/ 1886, br. 28, str. 1–2; br. 29, str. 1; br. 30, str. 1–2; br. 32, str. 1–2; br. 33, str. 1–2; br. 34, str. 1–2; br. 37, str. 1–2; br. 38, str. 1–2), opisuje svoje prvo putovanje na istočne obale Jadrana 1885. godine. Up. Antonio Baldači, *Boka Kotorska i Crnogorci* u: Vukić Pulević, Daniel Vincek, *Crna Gora vrata Balkana, Putopisi i zapisi evropskih botaničara*, Obod, Cetinje, 1991, str. 425–464.
23. Marino Bizzi, „Relatione della visita fatta da me, Marino Bizzi, Arcivescovo d'Antivari, nelle parti della Turchia, Antivari, Albania et Serbia alla santità di nostro Signore papa Paolo Quinto“, u: Franjo Rački, „Izvjestaj barskoga nadbiskupa Marina Bizzia o svojem putovanju god. 1610. po Arbanaškoj i Staroj Srbiji“, *Starine JAZU*, 1888, knj. XX, str. 50–156.
Djelo barskog nadbiskupa Marina Bicija (1570–1624) koji je 1610. godine krenuo u obilazak krajeva svoje dijačeze kako bi sačinio izvještaj za potrebe Svete Stolice. U časopisu *Starine* prije ovoga objavljen je i rukopis kotorskog plemića Marijana Bolice, koji je prostore današnje Crne Gore posjetio takođe početkom XVII vijeka i o tome 1614. godine sačinio izvještaj venecijanskom Senatu (Šime Ljubić, „Marijana Bolice Kotoranina Opis Sandžakata Skadarskoga od godine 1614“, *Starine JAZU*, 1880, knj. XII, str. 164–205), ali se ovo djelo ne može smatrati putopisom jer sasvim zanemaruje opis putovanja.
24. Antonio Baldacci, „Nel Montenegro, II. Il mio viaggio botanico del 1890“.
Malpighia, V/ 1891, sv. 9–10, str. 378–403; sv. 11–12, str. 440–471.
Opis Baldačijevog dvomjesečnog istraživanja sprovedenog u Crnoj

- Gori 1890. godine, tokom kojeg se susreo i sa knjazom Nikolom. Up. Antonio Baldači, *U Crnoj Gori – Moje botaničko putovanje u 1890*, u: Vukić Pulević, Daniel Vincek, *Crna Gora vrata Balkana, Putopisi i zapisi evropskih botaničara*, Obod, Cetinje, 1991, str. 465–515.
25. Antonio Baldacci, „Altre notizie intorno alla flora del Montenegro. I. Il Viaggio del 1891“.
Malpighia, VI/1892, sv. 4–6, str. 58–90, sv 7–9, str. 149–178, VII/1893, sv. I–II, str. 59–78.
Opis Baldačijevog istraživanja u Crnoj Gori od kraja jula do sredine septembra 1891. godine. Up. Antonio Baldači, *Ostale zabilješke o flori Crne Gore – Putovanje 1891*. u: Vukić Pulević, Daniel Vincek, *Crna Gora vrata Balkana, Putopisi i zapisi evropskih botaničara*, Obod, Cetinje, 1991, str. 517–604.
26. Giuseppe Modrich, *La Dalmazia romana – veneta – moderna. Note e ricordi di viaggio*. L. Roux e C., Torino, 1892. O Crnoj Gori str. 320–334.
U opsežnom putopisu, u jednom od ukupno četrdeset poglavlja pod naslovom „Let među sokolove“, autor Josip Modrić (1855–1916) opisuje i svoju posjetu Crnoj Gori 1891. godine, tokom koje se susreo sa crnogorskim knjazom Nikolom I u njegovoj rezidenciji na Rijeci Crnojevića.
27. Mario Borsa, *Dal Montenegro: lettere*.
Istituto italiano d'arti grafiche, Bergamo, 1896.
Mario Borsa (1870–1952) je u Crnu Goru došao kao specijalni dopisnik italijanskog lista *Perseveranza*, zadržavši se oko tri nedjelje, s ciljem da izvještava o vjeridbi italijanskog prestolonasljednika Viktora Emanuela III sa crnogorskom princezom Jelenom Petrović-Njegoš avgusta 1896. godine. U ovoj knjizi sakupio je dvanaest dijelom izmijenjenih i dopunjenih dopisa iz Crne Gore, prethodno objavljenih u pomenutom listu.
28. Mario Borsa, „Il Montenegro dei montenegrini“.
Illustrazione italiana, XXIII/1896, br. 41 (11. X), str. 227–230.
Odlomak jedne od putopisnih reportaža Marija Borse, nastale tokom njegovog tronedjeljnog boravka u Crnoj Gori 1896. godine.
29. „Nel Montenegro“.
Il Paese, XXI/1896, br. 35 (29.VIII), str. 2; br. 36 (5. IX), str. 2; br. 37 (12. IX), str. 2.

- Odlomak o posjeti Crnoj Gori Josipa Modrića iz njegovog putopisa *Rimska – mletačka – savremena Dalmacija*, objavljenog 1892. godine.
30. „Dal viaggio di Federico Augusto re di Sassonia nel Montenegro“. *Vita italiana*, 1896, fasc. XI (25. X), str. 453–457.
Odlomak o posjeti Crnoj Gori iz putopisa *Izvještaj o putovanju u prošle 1838. godine Kraljevskog Veličanstva Fridriha Avgusta Saksonskog u Istru, Dalmaciju i Crnu Goru* Bartolomea Bjazoleta, objavljenog 1841. godine. Up. prevod Lazara Tomanovića u *Glasu Crnogorca*, XXVI/1897, br. 4 (25. I), str. 8; br. 5 (3. II), str. 10.
31. Silvio Ghelli, „Una caccia a Rijeka“. *Illustrazione italiana*, XXIII/1896, br. 43 (25. X), str. 260.
Prilog donosi utiske novinara Silvija Gelija (1866–1924) iz njegovog boravka u Crnoj Gori avgusta 1896. godine, tokom koga je imao prilike da prati partiju lova koju je knjaz Nikola upriličio u čast dolaska italijanskog prestolonasljednika u Crnu Goru.
32. Vico Mantegazza, *Al Montenegro, un paese senza parlamento: note ed impressioni (agosto – settembre 1896)*. Successori Le Monnier, Firenze 1896.
Milanski novinar Viko Mantegaza (1856–1934), saradnik najznačajnijih italijanskih listova i časopisa s kraja XIX vijeka, došao je u Crnu Goru povodom objave vjeridbe Savoja – Petrović avgusta 1896. godine kao dopisnik firentinskog dnevnog lista *Nazione*. Nakon povratka u Italiju, svoje dopise sakupio je i objavio u knjizi čiji je tiraž štampan još tri puta iste 1896. godine, a potom još jednom 1910. godine, povodom proglašenja Crne Gore za kraljevinu. Tokom nekoliko nedjelja boravka u Crnoj Gori Mantegaza je upoznao knjaževsku porodicu, prisustvovao svečanostima priređenim u čast vjeridbe Viktora Emanuela III i Jelene Petrović-Njegoš i obišao više crnogorskih gradova.
33. Adolfo Rossi, *Un'escursione nel Montenegro*. Carlo Aliprandi editore, Milano, 1896.
Avanturista, putopisac i novinar Adolfo Rosi (1857–1921) u Crnu Goru je došao kao specijalni dopisnik i glavni urednik milanskog dnevnog lista *Corriere della Sera*, s ciljem opisa vjeridbe prinčevskog para Savoja – Petrović. U Crnoj Gori se zadržao oko nedjelju dana, tokom kojih je imao prilike da u društvu knjaževe porodice i italijanskog princa obiđe nekoliko crnogorskih gradova, prati partiju lova organizovanu u čast

italijanskog prestolansljednika i učestvuje u svečanostima organizovanim na dvoru knjaza Nikole Petrovića-Njegoša.

34. Giuseppe Marcotti, *Il Montenegro e le sue donne: il matrimonio del Principe Ereditario d'Italia*. Treves, Milano, 1896.
Novinar i pisac Đuzepe Markoti (1850–1922) objavio je ovu knjigu takođe povodom vjenčanja Savoja – Petrović, mada je Crnu Goru posjetio još 1885. godine. Ta njegova posjeta opisana je u jednom od najdužih poglavlja ove knjige. Drugo izdanje ovog djela objavljeno je 1900. godine. Up. Đuzepe Markoti, *Crna Gora i njene žene*, prevela Marijana Cvetković, CID, Podgorica, 1997.
35. Eugenio Barbarich, „Alcune note sull'esercito del Montenegro: appunti di viaggio“.
Estratto da: *Rivista Militare Italiana*, Enrico Voghera, Roma, 1897.
Italijanski potporučnik Euđenio Barbarić (1869–1931) došao je u Crnu Goru decembra 1896. godine da bi se, kao vojni publicist, podrobnije obavijestio o crnogorskoj vojsci. Ovaj putopisni članak objavljen je mjesec dana kasnije, a Barbarić je nastavio da se bavi Crnom Gorom i narednih godina, oprobavši se i u prevodilaštvu. Prevodilac je *Novih kola* crnogorskog knjaza-pjesnika Nikole I na italijanski jezik.
36. Antonio Baldacci, *Crnagora: memorie di un botanico*. Nicola Zanichelli, Bologna, 1897.
Ova Baldačijeva knjiga obuhvata autorove bilješke sakupljene tokom šest njegovih putovanja u Crnu Goru, obavljenih u razdoblju od 1885. do 1891. godine. Prva dva poglavlja predstavljaju neku vrstu uvoda, dok u preostalih devet autor opisuje krajeve koje je posjetio.
37. Antonio Baldacci, „Il mio settimo viaggio nel Montenegro“.
Società geografica italiana, Roma, 1898.
Opis Baldačijevih istraživanja u Crnoj Gori sprovedenih 1897. godine. Up. Antonio Baldači, *Moje sedmo putovanje u Crnu Goru*, u: Vukić Pulević, Daniel Vincek, *Crna Gora vrata Balkana, Putopisi i zapisi evropskih botaničara*, Obod, Cetinje, 1991, str. 611–619.

38. Herman Corrodi, *Un'escursione nelle montagne nere*. 1899 [s.e.].
Slikar i ljubitelj putovanja Herman Korodi (1844–1905) posjetio je Crnu Goru oktobra 1898. godine, objavivši potom ovaj putopisni dnevnik od tridesetak strana, u kome opisuje posjetu Cetinju i Rijeci Crnojevića, kao i susret sa crnogorskim knjazom Nikolom I prilikom jedne zvanične večere upriličene na crnogorskom dvoru.
39. Manfredo Cagni, *Dieci giorni al Montenegro*. Società editrice Dante Alighieri, Roma, 1899.
Italijanski general Manfredo Kanji (1834–1907) posjetio je Crnu Goru na poziv crnogorskog knjaza Nikole I Petrovića upućenog mu prilikom njihovog susreta u Rimu 1897. godine. Međutim, iako se u Crnoj Gori zadržao desetak dana, putopisni elementi njegovog djela sadržani su samo u Predgovoru. Up. Manfredo Kanji, *Deset dana u Crnoj Gori*, prevela Vesna Andrejević, CID, Podgorica, 2013.
40. Emanuele Nikolić, *Escursioni in Dalmazia*. Edizione dell'autore, Zara, 1900.
Dalmatinski profesor Emanuel Nikolić je posjetio Crnu Goru 1899. godine, u okviru svog putovanja Dalmacijom, na koje je krenuo radi botaničkih i mineroloških istraživanja.
41. Guido Cora, „Nel Montenegro. Impressioni di viaggio“. *Nuova antologia*, XXXV/1900, vol. 174, str. 652–680; XXXVI/1901, vol. 175, str. 73–97, 243–261.
Geograf i kartograf Gvido Kora (1851–1917) boravio je u Crnoj Gori u avgustu 1899. godine vođen interesovanjima etnografskog karaktera.
42. Guido Kora, *Nel Montenegro. Impressioni di viaggio*, Forzani, Roma, 1901.
Opis putovanja Gvida Kore u Crnu Goru avgusta 1899. godine, objavljen sada u formi monografske publikacije.
43. Antonio Baldacci, *Nel Montenegro sud-orientale. Itinerari del 1898*. Società geografica italiana, Roma, 1902.
U ovom putopisnom dnevniku Baldači opisuje tok svojih istraživanja na Primorju, a potom i u istočnom dijelu Crne Gore, u blizini granice sa Albanijom, sprovedenih 1898. godine. Up. Antonio Baldači, *U Jugoslovennoj Crnoj Gori*, u: Vukić Pulević, Daniel Vincek, *Crna Gora vrata*

- Balkana, Putopisi i zapisi evropskih botaničara*, Obod, Cetinje, 1991, str. 621–669.
44. Joso Modric, *Le nozze di Cetinje*.
Officine dell'Istituto italiano d'Arti grafiche, Bergamo, 1902.
Djelo donosi opis druge posjete Crnoj Gori dalmatinskog publiciste i putopisca Josipa Modrića, povodom vjenčanja princa Mirka Petrovića sa Natalijom Konstantinović na Cetinju jula 1902. godine.
45. Antonio Baldacci, „Nel paese del Cem. Viaggi di esplorazione nel Montenegro Orientale e sulle Alpi Albanesi. Itinerari del 1900–1901–1902“. Estratto del *Bollettino della Società Geografica Italiana*, sv. VI, VIII, X, XI 1903; II, III, IV 1904, Roma.
Opis tri Baldačijeve naučne ekspedicije obavljene u razdoblju od 1900. do 1902. godine u pograničnim krajevima na istoku Crne Gore, u oblasti oko rijeke Cijevne. Up. *Područje Cijevne. Istraživačka putovanja u istočnu Crnu Goru i albanske planine (1900, 1901, 1902)*, u: Vukić Pulević, Daniel Vincek, *Crna Gora vrata Balkana, Putopisi i zapisi evropskih botaničara*, Obod, Cetinje, 1991, str. 671–796.
46. Vico Mantegazza, „Il Montenegro al Mare“. *Illustrazione italiana*, XXXI/1904, br. 28 (10. VII), str. 36–37; br. 29 (17. VII), str. 56–57.
Putopisni članak u kome Viko Mantegaza opisuje svoje dvije jednodnevne posjete Crnoj Gori u junu 1904. godine, s namjerom da čitaoce izvijesti o saradnji Crne Gore i Italije i aktivnostima italijanskih preduzetnika u Baru.
47. Vico Mantegazza, „Una gita al Montenegro“. *Illustrazione italiana*, XXXII/1905, br. 27 (2. VII), str. 18–20.
Putopisni članak u kome Mantegaza opisuje svoj dvonedjeljni boravak u Crnoj Gori krajem maja i početkom juna 1905. godine, povodom otvaranja fabrike duvana u Podgorici.
48. Silvio Ghelli, *Nel Paese della nostra regina: ricordi di viaggio*. Soc. ed. laziale, Roma [1906].
Opis druge posjete Crnoj Gori novinara Silvija Gelija u kome je avanturističkim tonom opisana autorova posjeta svim većim crnogorskim gradovima i krajevima 1905. godine.

49. Ugo G. Vram, *Viaggio in Montenegro e Albania nel 1902*. B. Lux, Roma, 1906.
Kratki putopisni dnevnik u kome antropolog Ugo Vram opisuje italijansku naučnu misiju koja se 1902. godine odvijala pod pokroviteljstvom italijanske vlade, a čiji je inspirator i rukovodilac bio Antonio Baldači.
50. Vico Mantegazza, *Questioni di politica estera*, anno quinto. Fratelli Treves, Milano, 1910.
Peta knjiga edicije *Pitanja spoljne politike*, koju je Mantegaza počeo da objavljivati 1906. godine, u jednom od poglavlja opisuje Mantegacin boravak u Crnoj Gori povodom proglašenja knjaževine za kraljevinu 1910. godine. Djelo donosi i kompilaciju autorovih prethodno objavljenih putopisnih opisa i radova o ovoj zemlji, sada dopunjenih sa još nekoliko novih komentara i podataka.
51. Giulio De Frenzi, „Cettigne si fa bella“, *Il Giornale d'Italia*, X/1910, br. 232 (21. VIII), str. 8; „L'adunanza della Scupcina nel vecchio bigliardo. Costumi semplici“, br. 232 (21. VIII), str. 8; „I montenegrini vestiti come i soldati russi“, br. 232 (21. VIII), str. 8; „Arrivo trionfale dei Reali d'Italia al Montenegro“, br. 234 (23. VIII); „Dietro le quinte del Giubileo. Crisi ministeriale latente“, br. 235 (24. VIII); „Conversando col Presidente del Consiglio Tomanovic“, br. 236 (25. VIII); „La rivista“, br. 237 (26. VIII); „Re Vittorio alla legazione italiana“, br. 237 (26. VIII); „Il colloquio con lo Zar dei Bulgari“, br. 238 (27. VIII); „L'unione italo-slava auspicata e proclamata in un banchetto giornalistico“, br. 241 (30. VIII); „La grande giornata regale a Cettigne. La proclamazione alla Scupcina“, br. 242 (31. VIII); „Le nozze d'oro dei Sovrani“, br. 242 (31. VIII); „La nuova organizzazione militare del Montenegro. Un colloquio col ministro gen. Martinović“, br. 244 (2. IX); „Le nozze d'oro di Nicola e di Milena“, br. 244 (2. IX).
Četrnaest dopisa novinara i političara Luidija Federconija (1878–1967), nastalih prilikom njegove posjete Crnoj Gori avgusta 1910. godine povodom proglašenja ove zemlje za kraljevinu, objavljenih pod pseudonimom Đulio De Frenzi.
52. Gualtiero Castellini, „Navigando nell'Adriatico“, I, *Illustrazione italiana*, XXXIX/1912, br. 35 (1. IX), str. 206–207; „La guerra e la diplomazia“, II, br. 36 (8. IX), str. 228–230; „Il Montenegro in armi“, III, br. 37 (15. IX), str. 256–257; „Vita estiva in una piccola capitale“, IV, br. 38 (22. IX), str. 280–282.

- Opis posjete Crnoj Gori novinara i političara Gvaltijera Kastelinija (1890–1918) avgusta 1912. godine povodom pripreme ove zemlje za Prvi balkanski rat.
53. Alessandro Dudan, „Appunti di viaggio in Bosnia-Erzegovina, in Montenegro e in Albania durante l’insurrezione dei Malissori“. *Rassegna contemporanea*, V/1912, sv. VII (jul), str. 27–50.
Advokat i novinar Alesandro Dudan (1883–1957) posjetio je Crnu Goru 1911. godine, a u opisu tog boravka najviše pažnje poklonio je političkim prilikama u ovoj zemlji.
54. Guido Cora, „La penisola balcanica nel momento attuale. Impressioni di viaggio“. *Nuova antologia di lettere, scienze ed arti*, 1912, serie 5, v. 162 (novembre – dicembre), str. 287–297.
Članak političko-putopisnog karaktera u kome Gvido Kora opisuje svoje peto putovanje na Balkan, uključujući i Crnu Goru, u avgustu 1911. godine.
55. Giulio Barella, *La guerra turco-balcanica vista e vissuta agli avamposti montenegrini*. Casa Ed. Veneta, Venezia, 1913.
Djelo novinara Đulija Barele (1888–1942) donosi putopisni prikaz ratnog stanja na Balkanu. Kao urednik milanskog lista *Secolo*, ovaj autor je Crnu Goru posjetio oktobra 1912. godine, zadržavši se nekoliko nedjelja. Djelo je nastalo objedinjavanjem dopisa koje je Barela slao i svom i nekim drugim italijanskim listovima.
56. Gualtiero Castellini, „Lettere dall’Albania“. *L’illustrazione italiana*, XL/1913, br. 20 (18. V), str. 478; br. 21 (1. VI), str. 538; br. 23 (8. VI), str. 563; br. 24 (15. VI), str. 590.
Dopisi Gvaltijera Kastelinija nastali tokom posjete Albaniji u vrijeme Prvog balkanskog rata. Autor iznosi i detalje u vezi sa crnogorskim vojnim logorom kod brda Taraboš.
57. Gualtiero Castellini, *I popoli balcanici nell’anno della guerra*, osservati da un italiano, con 37 incisioni. Fratelli Treves, Milano, 1913.
U knjizi su objedinjeni dopisi Gvaltijera Kastelinija o njegovoj posjeti balkanskim zemljama 1912. godine.

58. Eugenio Guarino, *Nei Balcani durante la guerra: lettere dal Montenegro, dalla Serbia, dalla Bulgaria, dalla Rumenia, dalla Turchia*. Società Editrice Avanti, Milano, 1913.
Objedinjeni dopisi novinara i urednika lista *Avanti* Euđenija Gvarina (1875–1938) o ratnom stanju na Balkanu. Autor je u Crnoj Gori boravio oktobra 1912. godine, a opisu te posjete posvećeno je prvih šest poglavlja ove knjige.
59. Umberto Saba, „Come, dieci anni fa, fui bandito dal Montenegro“. *Il Resto del Carlino*, 1913, br. 102 (12. IV), str. 8.
Putopisna priča tršćanskog pisca Umberta Sabe (1883–1957) o njegovom boravku u Crnoj Gori 1904. godine. Priču je napisao podstaknut Balkanskim ratovima. Up. Umberto Saba, „*Kako sam prognan iz Crne Gore*“, prevela Vesna Kilibarda, *Ovdje*, XXII/1991, br. 262–263, str. 32–34.
60. Torquato Scoccianti, *Appunti sul servizio di guerra prestato nel Montenegro, durante la campagna balcanica, dall'Ambulanza 29 della Croce Rossa italiana (novembre 1912–maggio 1913)*.
Tip. F. Luchetti, Cingoli, 1914.
Ljekar Torkvato Skočanti doputovao je u Crnu Goru novembra 1912. godine u okviru misije Crvenog krsta, koju je Italija uputila u ovu zemlju povodom Prvog balkanskog rata. U ovoj knjižici on ukratko opisuje svoj višemjesečni boravak i probleme sa kojima se u radu susretao.
61. Stefano Santucci, *Un viaggio nell'Albania settentrionale*.
Tip. Unione Ed, Roma, 1916.
Vojni ljekar Stefano Santuči posjetio je Crnu Goru po okončanju Balkanskih ratova kao član Međunarodne komisije zadužene za obilježavanje granica sjeverne Albanije, zadržavši se na ovom terenu oko tri mjeseca. U ovoj knjizi on daje opis pograničnih krajeva između Crne Gore i Albanije, kao i crnogorskih gradova u unutrašnjosti, to jest Podgorice, Kolašina i Andrijevice.

Opšti osvrt

Prva polovina XIX vijeka bilježi sasvim sporadično zanimanje Italijana za Crnu Goru i Crnogorce. Prvu knjigu koja donosi putopisni opis ove zemlje napisao je i 1841. godine objavio tršćanski botaničar Bartolomeo Bjazoleto. U njoj je opisano njegovo putovanje u Crnu Goru u pratnji saksonskog kralja Fridriha Avgusta II, prvog stranog vladara koji je u proljeće 1838. godine posjetio Cetinje i Njegoša.³ Nakon njega, o Crnoj Gori pisao je Alfonso de Frizijani, opisujući jedan oružani sukob Crnogoraca i Turaka iz 1842. godine.

U razdoblju od 1845. do 1876. godine, nema na italijanskom jeziku izvorno zabilježenih primjera putopisne proze o Crnoj Gori. Ova pojava mogla bi se objasniti burnim decenijama borbe Italijana za vlastito oslobođenje i ujedinjenje i činjenicom da se, za razliku od velikih sila, kao još uvijek neujedinjena zemlja, Italija nije mogla uključiti u podjelu evropskih teritorija Osmanskog Carstva, pa su zbivanja na Balkanu u njoj imala manje odjeka. U tom razdoblju italijanskoj kulturnoj javnosti nuđeni su prevodi putopisnih djela sa drugih stranih jezika, prvenstveno sa francuskog i njemačkog. Ovi prevodi i kompilacije, kako u formi monografskih publikacija, tako i u obliku novinskih priloga, uglavnom su objavljivani povodom aktuelnih ratnih sukoba i borbenih okršaja Crnogoraca i Turaka, zasnivajući se na djelima koja su u originalu nastala i po nekoliko decenija ranije. Iz njih su se italijanski čitaoci obavještavali o istoriji Crne Gore, njenim kulturnim prilikama i, naročito, običajima.

Nakon zatišja od oko tri decenije, italijanski putopisi o Crnoj Gori ponovo se javljaju povodom crnogorsko-turskog rata 1876–1878. godine, poslije kojeg će ova zemlja na Berlinskom kongresu dobiti i pravno priznanje svoje državnosti. U to vrijeme u Crnoj Gori borave novinar Evgenije Popović i poslanik italijanskog parlamenta, grof Alfredo Seristori, koji pišu o aktuelnim ratnim prilikama i operacijama.⁴ U svojim putopisnim iskazima obojica glorifikuju rodoljublje Crnogoraca i teže da im pribave podršku Italijana u odlučujućem istorijskom trenutku.

Godine 1885. Crnu Goru posjećuju dva putnika koji će na različite načine uticati na njene spoljnostopolitičke odnose. Uoči potpisivanja Konkordata između Crne Gore i Svete Stoline kojim će biti uređen položaj katoličkih vjernika u knjaževini,⁵ ovu zemlju posjećuje nadbiskup Vinčenco Vanuteli da

³ O prikazima, prevodima, odjeku i značaju ovog djela vidi up. Vesna Kilibarda, „Bjazoletov opis Njegoša i Crne Gore“, u: Vesna Kilibarda, *Njegoš i Trst*, str. 40–56.

⁴ Up. Olivera Popović, „Un parlamentare italiano nel Montenegro ai tempi della Grande crisi d'Oriente (1875–1877)“, *Aevum*, XC/2016, sv. 3, str. 671–679.

⁵ Frančesko Kakamo, „Konkordat sa Crnom Gorom i politika Svete stolice prema istoku“, prevela sa italijanskog Deja Piletić, *Matica*, VI/2005, br. 21, str. 221–254.

bi ispitao mogućnost jačanja vatikanskog uticaja u njoj i mogućnost približavanja pravoslavlja katoličanstvu.⁶ Iste 1885. godine prvi put dolazi i botaničar Antonio Baldači, koji će narednih godina marljivo izučavati biljni svijet Crne Gore, posvećujući ovim istraživanjima, ali i drugim aktivnostima vezanim za ovu zemlju, veliki dio svog života.⁷ Osim Italijana, malu balkansku knjaževinu u ovom razdoblju u putopisima na italijanskom jeziku opisuju i Dalmatinci Emanuel Nikolić i Josip Modrić, prvi u želji da probudi interesovanje svojih sunarodnika za naučnim istraživanjima, a drugi da evropske kulturne krugove bolje upozna sa prilikama u Dalmaciji i Crnoj Gori.

Talas interesovanja Italijana za Crnu Goru izazvan vjenčanjem italijanskog prestolonasljednika Viktora Emanuela III sa crnogorskom princezom Jelenom Petrović-Njegoš 1896. godine rezultirao je veoma obimnom i raznovrsnom italijanskom putopisnom produkcijom o ovoj zemlji i njenim stanovnicima. S obzirom na broj Italijana koji su je tada posjetili i o njoj pisali, moglo bi se reći da tek tada počinje pravo upoznavanje italijanske kulturne javnosti sa Crnom Gorom. Povod njihovog dolaska uslovio je i izbor tema, motiva, mjesta i ličnosti oko kojih su italijanski pisci koncentrisali svoj narativ. Autori ovih djela pokazuju interesovanje za materijalna i duhovna dostignuća Crne Gore, nudeći iscrpnu panoramu njenih istorijskih, političkih i društvenih pojava. Po izrazito blagonaklonom prikazu izdvaja se Viko Mantegaca, koji je i kasnije pisao putopisne priloge o ovoj zemlji.⁸ Vjenčanje Savoja – Petrović otvorilo je put i privrednoj saradnji Italije i Crne Gore u narednim decenijama, koja je takođe opisana u djelima italijanskih putopisaca.

Italijanska štampa izvještavala je i o vjenčanju crnogorskog princa Mirka Petrovića, ali je događaj na italijanskom jeziku ovim povodom putopisno opisao samo Dalmatinac Josip Modrić. Novo zanimanje italijanske javnosti za ovu zemlju izazvalo je proglašenje Crne Gore za kraljevinu 1910. godine, o čemu pišu u svojim dopisima novinari Viko Mantegaca i Luidi Federconi.

O Crnoj Gori ponovo se u većoj mjeri pisalo uoči i u vrijeme Balkanskih ratova, kada je putopisno prikazuju pretežno novinari i ljekari, baveći se političkom situacijom u crnogorskoj kraljevini i donoseći opise oružanih sukoba i ratnih stradanja. Kao i u vrijeme vjenčanja Savoja – Petrović, i ovo će biti prilika da se ponovo objave opisi iskustava iz ranijih vremena, kao što je slučaj sa putopisnom pričom Umberta Sabe.

⁶ Olivera Popović, „Putovanje jednog nadbiskupa u Crnu Goru 1885. godine“, *Lingua Montegrina*, IX/2016, sv. 2, br. 18, str. 185–198.

⁷ Slavko Burzanović, „Antonio Baldači i Crna Gora“, *Matica*, IX/2008, br. 34–35, str. 91–110.

⁸ Up. Slavko Burzanović, Olivera Popović, „Viko Mantegaca i Crna Gora“, *Matica*, XVI-II/2017, br. 71, str. 233–262.

Pregled navedenih djela pokazuje da su tokom XIX i početkom XX vijeka putopise na italijanskom jeziku o Crnoj Gori pisali isključivo muškarci, i to porijeklom iz gradskih sredina, uglavnom veoma obrazovani, po profesiji novinari, pisci, slikari, naučnici, ljekari, visoki oficiri, čak i parlamentarci. Primjetno je da je veći dio ovih naslova bez umjetničkih pretenzija, to jest da pripada žanru publicističko-naučnog putopisa. To je uglavnom bilo uslovljeno prevladavajućom potrebom njihovog nastanka, a to je prikupljanje informacija o ovoj zemlji i njenom narodu u određenim istorijskim trenucima. Međutim, ima među njima i književno uspješnih djela, koja karakteriše fokusiranost na proživljeno iskustvo autora i njegov živopisni prikaz, bez pretjerane opterećenosti balastom istorijskih i drugih podataka. Putopisci su, uglavnom, imali izraženu svijest kako o svojoj poziciji subjekta narativa, tako i o ulozi koju će njihov putopisni prikaz odigrati u stvaranju slike o Crnoj Gori, te su shodno tome i birali šta će ući u njihovo vidno polje i u kom će trenutku i kako nešto opisati.

Budući da su razni posjetioci Crne Gore objavljivali opise svojih boravaka najčešće kada su zbivanja u ovoj zemlji ili razvoj dinastičko-političkih odnosa između Italije i Crne Gore i inače budili znatiželju italijanskih čitalaca, većina ovih djela nosi jasna političko-propagandna obilježja. U analiziranom razdoblju profilisu se četiri dominantna diskursa o ovoj zemlji i njenom narodu. Dok je u prvim putopisnim prikazima Crna Gora oslikana u maniru polu-orijentalističkog diskursa,⁹ kao nedostupna i tajanstvena, a njeni stanovnici kao egzotični predstavnici drevnih ratničkih zajednica, u djelima objavljenim u vrijeme crnogorsko-turskog rata 1876–1878. godine ti opisi su oplemenjeni isticanjem viteških odlika Crnogoraca, kao i vrlina i sposobnosti njihovog vladara knjaza Nikole I, pa tako prerastaju u *junački diskurs*.¹⁰ Najviše primjera *diskursa o napretku* u Crnoj Gori nalazimo u djelima objavljenim u vrijeme vjenčanja Savoja – Petrović, kada u prvi plan izbijaju kulturne djelatnosti i modernizacija ove zemlje, dok je u najgorem svijetlu prikazana u vrijeme Balkanskih ratova, kada joj se zamjera na nedovoljnoj razvijenosti i varvarizmu, odnosno kada u putopisima o ovoj zemlji prevagu odnosi *balkanistički diskurs*.¹¹

⁹ Up. Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford, 1994, str. 7; Nino Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam: Prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2010.

¹⁰ „Junački diskurs“ o Crnogorcima bio je tijesno povezan sa politikom evropskih zemalja u vezi sa razrješavanjem „istočnog pitanja“, odnosno s problemima vezanim za podjelu posjeda Osmanskog Carstva na Balkanu i utvrđivanje interesnih zona velikih sila. Up. František Šitek, *Naša braća na Jugu: Češke predstave o Crnoj Gori i Crnogorcima 1830–2006*, Matica crnogorska, Cetinje – Pogorica, 2009, str. 265.

¹¹ *Balkanistički diskurs* predstavlja sistem stereotipa koji etiketira Balkan kao polurazvijen, polukolonijalan, polucivilizovan i poluorijentalan. Ova kategorija koristi se da označi su-

Iako razvojni luk putopisne književnosti na italijanskom jeziku od XIX do XX vijeka pokazuje da su ovi opisi putovanja, kao što je slučaj i sa putopisima o Crnoj Gori autora drugih nacionalnosti, velikim dijelom podređeni političkim preokupacijama autora i njihovim propagandnim namjerama, oni nijesu lišeni pronicljivih zapažanja i razmatranja. Putopisci su rijetko odlazili na put bez predznanja o narodu i zemlji koju su pohodili, pa se njihova naracija oblikuje i pod dejstvom pročitane literature, ali njihova djela svakako doprinose bogaćenju diskursa o Crnoj Gori, kao i podrivanju starih stereotipa i stvaranju novih.

Mnogi od ovih autora odigrali su ulogu marljivih posrednika u italijansko-crnogorskim kulturnim, političkim i ekonomskim vezama i tako se nametnuli pažnji proučavalaca ne samo putopisne književnosti. Italijanski putopisci zaslužni su za popularizaciju italijanskih prevoda Njegoševog *Gorskog vijenca*, kao i za upoznavanje svoje čitalačke publike s prevodima pjesničkog djela knjaza Nikole ili princeze Jelene, mada je, više nego njihova književna vrijednost, istican njihov politički i istorijski značaj. Italijanski putopisi donose i prve rezultate naučnih istraživanja u Crnoj Gori, posebno u oblasti botanike, kao i neposredne zapise sa lica mjesta u vrijeme važnih istorijskih događaja. Djela italijanskih putopisaca obiluju i sociološkim opservacijama, a njihova razmatranja svjedoče o tome šta su ovi obrazovani putnici doživljavali kao *drugost* i kako su je predstavljali svojim sunarodnicima.

LITERATURA

- Burzanović, Slavko, „Antonio Baldači i Crna Gora“, *Matica*, IX/2008, br. 34–35, str. 91–110.
- Burzanović, Slavko, Popović, Olivera, „Viko Mantegaca i Crna Gora“, *Matica*, XVIII/2017, br. 71, str. 233–262.
- Duda, Dean, *Priča i putovanje: hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
- Kakamo, Frančesko, „Konkordat sa Crnom Gorom i politika Svete stolice prema istoku“, prevela sa italijanskog Deja Piletić, *Matica*, VI/2005, br. 21, str. 221–254.
- Kilibarda, Vesna, *Bibliografija o Crnoj Gori na italijanskom jeziku (1532–1941)*, *Crnogorska bibliografija*, tom IV, knj. 4, Centralna narodna biblioteka republike Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1993.

prtnost predstavi o Evropi koja simbolizuje higijenu, red, samokontrolu, poštovanje zakona, pravdu, efikasnu administraciju. Up. Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, prevele s engleskog A. B. Vučen i D. Starčević, Biblioteka XX vek / Krug, 2. izdanje, Beograd, 2006, str. 68–69, 241.

- Kilibarda, Vesna, *Njegoš i Trst: Italijanski pisci i putopisci o Vladici-pjesniku*. B. Bjazoleto, P. Generini, F. Dal Ongaro, CID, Podgorica, 2000.
- Popović, Olivera, „Un parlamentare italiano nel Montenegro ai tempi della Grande crisi d'Oriente (1875–1877)“, *Aevum*, XC/2016, sv. 3, str. 671–679.
- Popović, Olivera, „Putovanje jednog nadbiskupa u Crnu Goru 1885. godine“, *Lingua Montenegrina*, IX/2016, sv. 2, br. 18, str. 185–198.
- Raspudić, Nino, *Jadranski (polu)orijentalizam: Prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2010.
- Šistek, František, *Naša braća na Jugu: Češke predstave o Crnoj Gori i Crnogorcima 1830–2006*, Matica crnogorska, Cetinje – Pogorica, 2009.
- Todorova Marija, *Imaginarni Balkan*, prevele s engleskog A. B. Vučen i D. Starčević, Biblioteka XX vek / Krug, 2. izdanje, Beograd, 2006.
- Wolff, Larry, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford, 1994.

Olivera POPOVIĆ

FAMILIARISATION OF ITALIANS WITH MONTENEGRO THROUGH TRAVELOGUES

The present paper provides a panoramic overview of travelogues about Montenegro in Italian, starting with the first ones, published in the 19th century, and concluding with those published during the Balkan Wars (1912–1913). This period represents the most productive phase of Italian travel writing about Montenegro, while the Balkan Wars conclude the long-lasting epoch of the Ottoman presence in the Balkans, i.e. the era of the wars between the Montenegrins and the Turks, which were often a key motif of Italian travelogues about Montenegro. After this prosperous epoch, during which Montenegro achieved its most important national goals, the country lost its statehood at the end of the First World War, so the interest of Italians for the circumstances in it changed and started to express itself mainly through production of political contributions and discussions instead.

Key words: *travelogues, Montenegro, Italy, inter-Adriatic relations*